

УДК 349.41

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.23>

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Литвинова К.А.,
студентка 4 курсу 7 групи
факультету прокуратури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Єрмолаєва Т.В.,
доцентка кафедри екологічного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Литвинова К.А., Єрмолаєва Т.В. Правові проблеми забезпечення охорони земель в умовах воєнного стану.

Стаття присвячена аналізу правових проблем забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану в контексті охорони земель та відтворення родючості ґрунтів. Воєнний стан суттєво змінює правовий режим використання природних ресурсів, зокрема земель. Забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного часу потребує адаптації правових, економічних та організаційних механізмів до нових реалій. У статті окреслено вплив воєнного стану на правове регулювання земельних відносин, а саме, проблеми, що виникають у сфері охорони земель та запропоновано шляхи їх вирішення. Зокрема, звертається увага на необхідність гнучкості екологічного та земельного законодавства, адаптації нормативних актів до умов воєнного часу, а також розробки нових механізмів для ефективного управління земельними ресурсами. Проаналізовано положення чинного законодавства у сфері використання та охорони земель в умовах правового режиму воєнного стану, а також піддано аналізу низку правових проблем забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану. Розглянуто особливості нормативно-правового регулювання, що впливають на управління земельними ресурсами в умовах збройного конфлікту. Визначено основні законодавчі акти, які регламентують використання земель, оцінено їх ефективність та виявлено прогалини, що ускладнюють захист земельних ресурсів. Особливу увагу приділено проблемам правового забезпечення відновлення земель та фінансування програм їхньої реабілітації. У статті звертається увага як на негативні наслідки воєнних дій, так і на заходи, реалізація яких сприятиме відновленню земельного фонду України. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавчої бази, зокрема створення комплексної державної стратегії управління земельними ресурсами, адаптованої до умов кризових ситуацій. Запропоновано інноваційні підходи до вирішення цих проблем, зокрема впровадження економічних стимулів для раціонального землекористування, а також розробка комплексної стратегії охорони земель. Результати дослідження спрямовані на вдосконалення управління земельними ресурсами для забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку країни в умовах екологічної кризи, спричиненої повномасштабним вторгненням.

Ключові слова: екологічна безпека, воєнний стан, використання земель, охорона земель, екологічне право, земельне законодавство, вплив війни на довкілля.

Lytvynova K.A., Yermolayeva T.V. Legal problems of land protection under martial law.

The article is devoted to the study of legal problems of environmental security under martial law in the context of land use and protection management. Martial law significantly changes the legal regime that regulates the use of natural resources, in particular land. The article analyzes the impact of martial law on the legal regulation of land relations, identifying the main problems that arise in the field of environmental protection, and suggests ways to solve these problems. In particular, the need to

improve environmental and land legislation, adapt regulatory acts to wartime conditions, and develop new mechanisms for effective land resource management is emphasized. The provisions of the current legislation in the field of land use and protection under the legal regime of martial law are analyzed. The features of regulatory and legal regulation that affect land resource management under armed conflict are considered. The main legislative acts that regulate land use are identified, their effectiveness is assessed, and gaps that complicate the protection of land resources are identified. Particular attention is paid to the problems of legal support for the assessment of damage to soils, land restoration and financing of rehabilitation programs. Ways are proposed to improve the legislative framework, in particular, the creation of a comprehensive state strategy for land management adapted to the conditions of crisis situations. Innovative approaches to solving these problems are proposed, in particular, the creation of a land monitoring system, the introduction of damage assessment methods, economic incentives for rational land use, as well as the development of a comprehensive land protection strategy. The results of the study are aimed at improving land management to ensure environmental safety and sustainable development of the country in times of crisis.

Key words: ecological security, martial law, land use, land protection, legal regime, environmental law, land legislation, impact of war on ecology, legal regulation.

Постановка проблеми. Правові проблеми забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану, зокрема в контексті використання та охорони земель, є однією з найгостріших проблем, з якими стикаються держави, що переживають війну. У такій ситуації, через особливості правового режиму воєнного стану, значно змінюється правовий статус земель. Однак, в умовах війни виникає необхідність в адаптації існуючих законодавчих положень до реалій воєнного часу та забезпеченні ефективного використання земель. Зокрема, бойові дії призводять до фізичного пошкодження земельних ресурсів, включаючи забруднення ґрунтів хімічними речовинами, важкими металами та вибухонебезпечними залишками, а також руйнування інфраструктури, що змінює рельєф місцевості та позбавляє земель родючості. Значні території стають непридатними для сільськогосподарського використання через мінування, що безпосередньо впливає на продовольчу безпеку країни. Отже, бойові дії завдають значної шкоди земельним ресурсам: від забруднення ґрунтів вибухонебезпечними залишками до знищення родючих угідь та змін у земельному рельєфі. Крім того, охорона земель у цих умовах стає особливо проблематичною через відсутність ефективних механізмів оцінки шкоди, завданої ґрунтам, а також чітких підходів до їхнього відновлення. У цих умовах важливим завданням є аналіз чинних проблем, з якими стикається держава в управлінні землею та її охороною, а також розробка практичних рекомендацій для вдосконалення правового регулювання та адміністративних процедур. Вивчення цих питань спрямоване на забезпечення раціонального використання земельних ресурсів, захисту довкілля та відновлення родючості ґрунтів, що є критично важливим для повоєнного відновлення України.

Метою дослідження є вивчення правових проблем екологічної безпеки в умовах воєнного стану, зокрема щодо управління використанням та охороною земель, а також визначення впливу правового режиму воєнного стану на екологічну ситуацію в нашій державі. У роботі ставиться завдання проаналізувати вплив воєнних дій на стан земельних ресурсів, оцінити ефективність існуючого правового регулювання земельних відносин у надзвичайних умовах, а також виявити прогалини у чинному законодавстві та механізмах управління й водночас розробити ряд рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання та процедур у сфері землекористування й охорони земель.

Стан опрацювання проблематики. Тема управління у сфері використання та охорони земель у контексті правового режиму воєнного стану залишається недостатньо дослідженою, хоча окремі аспекти цього питання активно аналізуються вітчизняними та зарубіжними науковцями, серед них: Е. Бардадим, І. Запліна, Д. Коломійцева, Д. Луц, А. Місінкевич, Л. Місінкевич, проте практичні аспекти та специфіка правового регулювання використання земель в умовах воєнного стану в Україні потребують глибшого аналізу та розробки інноваційних рішень.

Виклад основного матеріалу. Війна та введення воєнного стану тягнуть за собою вплив на навколишнє природне середовище, зокрема на землі. Під час війни багато земель, можуть опинитися під загрозою забруднення, знищення екосистем та непоправного погіршення якості ґрунтів. Це, в свою чергу, створює складнощі для органів державної влади, які повинні реагувати на екологічні загрози, що виникають у таких умовах, та забезпечити ефективне управління земельними

ресурсами. З метою ефективної охорони земель в умовах воєнного стану необхідно забезпечити збалансований підхід до забезпечення екологічної безпеки, який би враховував як оборонні потреби, так і вимоги збереження природних ресурсів. В умовах воєнного часу часто виникають правові колізії, пов'язані з тимчасовими змінами в земельному законодавстві, що стосуються як використання земель, так і їх охорони. Зокрема, на практиці постають питання щодо збереження земельних ресурсів від забруднення, внаслідок бойових дій, а також відновлення земель після завершення воєнного конфлікту.

Правовий режим воєнного стану вимагає спеціальних заходів для забезпечення екологічної безпеки, тому важливою є розробка механізмів, які дозволяють ефективно здійснювати контроль за використанням земель під час воєнного часу, забезпечувати права власності на землю та уникати екологічних катастроф, пов'язаних із забрудненням земель. Такі питання потребують глибокого аналізу та розробки рекомендацій, спрямованих на адаптацію екологічного та земельного законодавства до умов воєнного стану, а також на впровадження міжнародного досвіду в галузі екологічної безпеки в умовах військових дій.

Слід зазначити, що земля в Україні визнається основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Це закріплено в Конституції України та конкретизовано у Земельному кодексі України (далі – ЗКУ) та інших нормативно-правових актах. У таблиці 1 наведемо чинні нормативно-правові акти, що регламентують окреслене питання.

Таблиця 1

Нормативно-правове регулювання використання та охорони земельних ресурсів

Нормативно-правовий акт	Ключові статті	Основні положення
Конституція України	ст. 14: земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави	встановлює загальний принцип охорони землі як стратегічного ресурсу держави
	ст. 50: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля	гарантує захист ґрунтів від забруднення та деградації
Земельний кодекс України	ст. 5: принципи земельного законодавства	регулювання земельних відносин для забезпечення раціонального використання та охорони земель
	Глава II: повноваження органів влади у сфері земельних відносин.	визначає компетенції органів влади у сфері управління, контролю та охорони земель
	ст. 162: охорона земель	передбачає обов'язковість заходів щодо збереження та відновлення земель, запобігання їхньому виснаженню, забрудненню та деградації
Закон України «Про охорону земель»	ст. 3: принципи державної політики у сфері охорони земель	забезпечення збереження ґрунтів, їх родючості та екологічних функцій
	ст. 19: державний контроль за використанням та охороною земель	визначає механізми моніторингу стану земель та контроль за дотриманням законодавства
Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»	розділ VIII: контроль і нагляд у галузі охорони навколишнього природного середовища	передбачає заходи для попередження деградації та забруднення земель
Кримінальний кодекс України	ст. 239: забруднення або псування земель	встановлює відповідальність за порушення екологічної безпеки у сфері охорони земель

Джерело: створено на основі джерел [1, 2, 3, 4, 5]

З наведених положень у таблиці 1, випливає, що особливості правового регулювання охорони землі полягає в тому що, земля розглядається не лише як економічний ресурс, а й як екологічна основа життєдіяльності суспільства. До того ж, законодавство визначає зобов'язання щодо попередження деградації земель, моніторингу їх стану та забезпечення екологічної безпеки.

Не можна не погодитись із позицією Л. Місінкевич та А. Місінкевич, які наголошують на тому, що нині екологічний стан земель є вкрай критичним через ведення військової агресії Росії на території України. Величезна кількість земель є деградованими, пошкодженими та забрудненими, що спричиняє виникнення ерозії ґрунтів у великих масштабах. Військові дії спричиняють накопичення у ґрунті великої кількості хімічних речовин, важких металів. Окрім цього, через розривання мін, ракет та бомб утворюються величезні вирви, що порушують ландшафтну складову та структуру земель. Необхідно наголосити, на тому що, у зв'язку із осіданням важких металів та інших хімічних сполук у ґрунт, відбувається забруднення підземних вод та всього навколишнього природного середовища [6, с. 28].

В той же час вірно відмітила І. Заплітна, «нові реалії вимагають вольових рішень та швидких і правильних дій». Науковця підкреслює важливість адаптації земельного законодавства до реалій воєнного стану, що вимагає оперативних і гнучких рішень. Одночасно наголошується на потребі збереження стратегічного підходу до регулювання земельних відносин, який враховує як поточні виклики, так і перспективи післявоєнного відновлення. Слід відзначити, що починаючи з 24 лютого 2022 року відбулися серйозні трансформації земельного законодавства, низка яких частково призупинила розвиток земельних правовідносин. За період дії воєнного стану земельне законодавство неодноразово змінювалося, що пов'язано з пом'якшенням деяких установлених на початку обмежень щодо одних правовідносин або, навпаки, нового способу регулювання інших [7, с. 23]. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану», який набрав чинності 9 червня 2022 року внесено зміни щодо регулювання окремих сфер земельних правовідносин. Наприклад, заборона на проведення земельних торгів щодо прав оренди, емфітевзису, суперфіцію, а також щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності. Також під час дії воєнного стану забороняється безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність та відповідно, розроблення документації із землеустрою з метою безоплатної передачі.

Враховуючи зазначене Д. Коломійцева звертає увагу на те, що в концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р (далі – Концепція) [8], тобто напередодні повномасштабного вторгнення РФ на територію України, земельні ресурси прискореними темпами деградує, псується, забруднюються та виснажуються. Ситуація ускладнюється тим, що на час прийняття окресленого документа пріоритетом національної політики у сфері земельних відносин було передбачено впровадження і фінансове забезпечення загальнодержавних програм використання та охорони земель, зокрема зменшення розораності земель, відтворення та підвищення родючості ґрунтів [9, с. 199].

Е. Бердадим та Д. Луц також зазначили, що Концепція не відповідає реаліям сьогодення та потребує внесення до неї змін, які врахують аспекти відновлення земельних ділянок, які постраждали внаслідок війни [10, с. 96]. Вони підкреслюють, що необхідно внести до неї зміни, які враховуватимуть реалії війни та потреби післявоєнного відновлення земельних ресурсів. Зауважимо, що окреслена Концепція була розроблена до початку війни і фокусувалася переважно на проблемах, які існували в мирний час, а саме: кислотність, засоленість, солонцюватість ґрунтів; ерозія, деградація та забруднення через інтенсивне сільськогосподарське використання; виснаження земельних ресурсів через недотримання норм екологічної безпеки. Тоді як війна створила нові виклики, які не були враховані у Концепції, наприклад забруднення земель вибухонебезпечними предметами та токсичними залишками; фізичне пошкодження земельних ділянок, зокрема утворення вирв від вибухів; потреба у відновленні земель на деокупованих територіях. Разом з тим чинна Концепція не враховує реалій війни, тому потрібні зміни, які стануть основою для післявоєнної стратегії відновлення земель та водночас включатимуть механізми моніторингу, рекультивациі та очищення земель.

Звідси, на нашу думку, замість довоєнного фокусу на запобіганні деградації земель необхідно додати програми очищення земель від вибухонебезпечних предметів; заходи для нейтралізації хімічного забруднення ґрунтів; вдосконалення методик для відновлення пошкоджених ділянок.

Отже, внесення змін до окресленої Концепції є невідкладними та вони мають враховувати як виклики воєнного часу, так і потреби післявоєнного відновлення. Актуалізація Концепції дозволить забезпечити ефективне використання земельних ресурсів та їх збереження для майбутніх поколінь.

Охорона земельних ресурсів в Україні вимагає системного підходу, особливо в умовах, коли відсутні ефективні механізми оцінки шкоди ґрунтам та чіткі підходи до їх відновлення. На сьогодні проблема ускладнюється низьким рівнем фінансування програм реабілітації земель, що створює значні загрози для довгострокового екологічного та економічного розвитку країни. Для вирішення цього питання необхідно розробити комплексну державну стратегію, яка враховуватиме специфіку регіонів, ступінь деградації ґрунтів та наявні ресурси. Така стратегія має охоплювати науково обґрунтовані методи відновлення земель, зокрема впровадження сучасних технологій, які сприяють рекультивации ґрунтів, а також проведення постійного моніторингу їхнього стану.

Ключовим аспектом є створення ефективної системи оцінки завданої шкоди, що дозволить точно визначати пріоритети для відновлення. Ще одним важливим кроком має стати підвищення рівня фінансування екологічних програм, зокрема шляхом залучення інвестицій та впровадження економічних стимулів для підприємств, які сприятимуть відновленню земель.

Окрему увагу варто було би приділити розробці регіональних програм рекультивации земель, які передбачають використання сучасних біотехнологій, таких як очищення ґрунтів за допомогою рослин, використання мікроорганізмів для очищення та застосування органо-мінеральних добрив для відновлення родючості. На законодавчому рівні необхідно створити та затвердити національну стратегію охорони земель, яка включатиме заходи з моніторингу, оцінки збитків, рекультивации та стимулювання відповідального землекористування й водночас такий документ має враховувати специфіку регіонів і передбачати як короткострокові, так і довгострокові цілі.

Таким чином, охорона земель в Україні вимагає не лише технічних рішень, а й політичної волі, фінансових ресурсів та широкої підтримки суспільства. Лише поєднання цих факторів дозволить зупинити деградацію ґрунтів і забезпечити сталий розвиток у майбутньому.

Висновки. Аналіз правових проблем екологічної безпеки в умовах воєнного стану вказує на ряд складних і важливих аспектів, що потребують вирішення. Перш за все, воєнний стан змінює правові механізми, якими регулюється використання земель, зокрема у частині природоохоронних норм і стандартів. Це може призвести до порушень в охороні навколишнього середовища, забруднення земель, втрати біорізноманіття та інших екологічних катастроф. В умовах воєнного стану управління в галузі використання та охорони земель стикається з безпрецедентними викликами, які зумовлюють необхідність адаптації правових, економічних та організаційних механізмів до нових реалій. Знищення інфраструктури, забруднення земель та неконтрольоване використання природних ресурсів створюють загрозу екологічній безпеці та сталому розвитку країни. Водночас дія правового режиму воєнного стану ускладнює реалізацію комплексних заходів із захисту земель, що потребує посилення нормативного регулювання та міжвідомчої координації.

Серед ключових проблем виділяються: відсутність дієвих механізмів оцінки завданої шкоди ґрунтам, недостатнє фінансування програм реабілітації земель, а також відсутність чіткої стратегії відновлення. Особливу увагу слід приділити формуванню ефективної системи управління земельними ресурсами в умовах кризи, яка враховуватиме специфіку регіонів та забезпечуватиме стійкість екосистем у довгостроковій перспективі. Реалізація цих заходів дозволить не лише знизити наслідки негативного впливу воєнних дій, а й створити передумови для відновлення та розвитку земельного фонду України після завершення війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 3-4, ст. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#top>.
3. Закон України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 39, ст. 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#top>.

4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 41, ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#top>.
5. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top>.
6. Місінкевич Л.Л., Місінкевич А.Л. Правові проблеми охорони та відновлення земель під час дії воєнного стану в Україні. *Університетські наукові записки*. 2022. № 5-6 (89-90). С. 27–34.
7. Запліна І.А. Земельне законодавство в період воєнного стану. *Галицькі студії. Юридичні науки*. № 1. 2023. С. 22–27.
8. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text>.
9. Коломійцева Д.М. Проблеми правового регулювання використання та охорони земель сільськогосподарського призначення. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 4. С. 198–201.
10. Бардадим Е.М., Луц Д.М. Правові засади охорони земель в умовах воєнного стану. *Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень*. 2023. С. 96-97.